

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONIY TARBIYA INSTITUTI

**JISMONIY TARBIYA NAZARIYASI VA USLUBIYATI
KAFEDRASI**

I-MA'RUZA

**MAVZU: JISMONIY TARBIYA VA SPORT FANIGA KIRISH.
QADIMGI DUNYODA JISMONIY TARBIYA**

TOSHKENT-2013

I-MA'RUZA

Mavzu: Jismoniy tarbiya va sport (JTS) faniga kirish. Qadimgi dunyoda jismoniy tarbiya

Reja:

1.JTS fanining mazmuni, davrlari, o'rganish manbalari,asosiy vazifalari va ahamiyati.

2.Jismoniy madaniyatning vujudga kelishidagi asosiy omillar.

3.1btidoiy jamoa tuzumi davrida jismoniy tarbiyaning xususiyatlari

Jismoniy madaniyat jahon xalqlarining umumiy madaniyati mazmunidan chuqur o'rin egallamoqda. Uni o'qitish, o'rganish va ilmiy tadqiqot olib borish bugunning dolzarb muammolaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A.Karimov: «Tarixga murojaat qilar ekanmiz, bu xalq xotirasi ekanligini nazarda tutishimiz kerak. Xotirasiz barkamol kishi bo'lmaganidek, o'z tarixini bilmagan xalqning kelajagi ham bo'lmaydi»¹, - deb yangi tariximizga yo'l ochib berdi. Buni yurtimizning mustaqilligi yillarida amalga oshirilgan ijtimoiy madaniy islohotlarning samarali natijalarida ko'rish mumkin.

Jahon xalqlari tarixi, shuningdek, O'zbekiston xalqlari tarixida jismoniy tarbiya va sport tarixining ham o'ziga xos xususiyatlari hamda ijtimoiy-tarbiyaviy o'rni g'oyat kattadir.

Jismoniy tarbiya harakatida mutaxassis kadrlarga bo'lgan talablar va ehtiyojlar ijtimoiy turmush hamda mehnatda, ayniqsa, Xalqaro sport harakatida doimiy ishtirok etishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababdan jismoniy tarbiya, sport, xalq milliy o'yinlari va sayohatlar bo'yicha malakali kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor berilmoqda.

Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi, Sog'lom avlod davlat dasturi, «Alpomish» va «Barchinoy» maxsus testlarini hayotga singdirish, bolalar sportini rivojlantirish,

o'quvchi yoshlarning «Umid nihollari», «Barkamol avlod», sport o'yinlari hamda talabalar «Universiada»larini tashkil qilishda asosiy maqsad buyuk kelajakning har tomonlama barkamol avlodlarini tarbiyalashdir. Bu jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining zimmasiga g'oyat katta sharaflı mas'uliyatni yuklamogda.

Jismoniy tarbiya va sport sohasida mutaxassislar tayyorlash va ularning nazariy bilim hamda amaliy malakalarini oshirishda «Jismoniy taibiya va sport tarixi hamda jismoniy madaniyat harakatini tashkil etish va boshqarish» fani asosiy mutaxassislik fanlaridan biri bo'lib hisoblanadi.

O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti (O'zDJTI) va Respublika oliy o'quv yurtlarininig jismoniy tarbiya fakultetlari, shuningdek, pedagogika kasb-hunar kollejlarning jismoniy tarbiya bo'limlari, Olimpiya o'rinbosarlari kasb-hunar kollejlariida Davlat ta'lim standartlari asosida «Jismoniy tarbiya va sport tarixi» fan sifatida o'qitib kelinmogda.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari, akademik litseylar, kasb-hunar kollejlariida o'tkaziladigan jismoniy tarbiya darslari mazmunida jismoniy madaniyat harakati bilan bog'liq barcha tadbirlar o'z ifodasini topmogda. Bunda «Jismoniy - tarbiya va sport tarixi» fanidan maqsadli foydalanish amalga oshirilmogda.

«Alpomish» va «Barchinoy» maxsus testlari asosida maktabgacha ta'lim muassasalari, ishlab chiqarish va mehnat jamoalari, aholi istiqomat va dam olish joylari, ayniqsa, o'quvchi yoshlar va talabalarning yozgi dam olish hamda sport-sog'lomlashtirish oromgohlarida ommaviy jismoniy tarbiya va sport tadbirlariga keng o'rin berilmogda. Aholining salomatligini yaxshilash, barkamol avlodning ma'naviy va jismoniy rivojlanishini ta'minlashda jismoniy tarbiya va sportning nazariy asoslarini singdirish muhim vazifalardan biri qilib qo'yilmogda. Jismoniy tarbiya va sportining mohiyatini bunday tushuntirish, ularni targ'ibot qilish, barcha sport turlari tarixi, xalq milliy o'yinlari tarixi bilan tanishtirish muhim ahamiyatga egadir. Bu yo'lda ajdodlarimizdan bizgacha yetib kelgan madaniy-tarbiyaviy va ilmiy meroslar mazmunidagi jismoniy tarbiya hamda uning tarixi asosida ta'lim-tarbiya berishni davr taqozo etmogda.

«Jismoniy madaniyat va sport tarixi» ixtisoslikka oid maxsus fan sifatida, eng avvalo, milliy qadriyatlar, ijtimoiy, madaniyat taraqqiyoti natijalari, mustaqillik yillarida joriy etilgan qonunlar, qarorlar, farmonlar, nizomlar hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning asarlarida ilgari surilgan g'oyalarga tayanadi. Ularni jismoniy madaniyat ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida o'ziga metodologik asos qilib oladi. Shuningdek, jahon miqyosidagi va O'zbekiston sharoitidagi jismoniy tarbiya va sport taraqqiyoti fanning mazmunini tashkil etadi.

Bu fan sport turlari tarixi, pedagogika tarixi, jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati hamda boshqa fanlar bilan uzviy bog'liq holda o'rganilmoqda va rivojlanmoqda.

Fanni o'rganishda J.Eshnazarovning «Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish» darsligidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Darslik uch bo'limdan iborat. Birinchi va ikkinchi bo'limlar xorijiy mamjakatlar jismoniy tarbiyasi va sporti tarixi hamda xalqaro sport va olimpiya harakatiga bag'ishlanib, ularning yo'nalishlari va mazmuni V.V.Stolbov tahririda nashrdan chiqqan «Istoriya fizicheskoy kulturi sporta» darsligiga (M., «FiS» nashriyoti, 2000) asoslanadi. Uchinchi bo'lim - «O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport tarixi» deb nomlanadi. Ta'kidlash joizki, bu bo'limni to'rtta katta davrga ajratib o'qitish maqsad qilib qo'yildi, ya'ni:

1. Qadimgi ajdodlar jismoniy tarbiyasi.
2. Temuriylar sulolasi hukmronhgi va keyingi davrlarda jismoniy tarbiya hamda harbiy mashqlar.
3. Chor Rossiyasi va sobiq Ittifoq mustamlakachiligi davrida O'zbekistonda jismoniy taibiya va sport (1866—1991).
4. Mustaqillik yillarida jismoniy tarbiya va sport taraqqiyoti (1991-2005).

Bu davrlarni belgilashda «O'zbekistonning yangi tarixi» va boshqa manbalardagi aniq ko'rsatkichlar, fikr-mulohazalar hamda ilmiy tajribalarga tayanildi. Shu bilan birgalikda mutaxassis olimlar R.Ismoilov, Yu.S.Sholomitskiy, R.Abdumalikov, J.T.Toshpo'latov, A.K.Akramov, H.A.Botirov hamda jurnalistlar S.Ostonov, T.Obidov va boshqalarning o'quv qo'llanmalari, ilmiy-ommabop

risolalaridan foydalanish mumkin.. Jismoniy tarbiya va sport tarixi» darsliklari, o'quv qo'llanmalarini nashrdan chiqarishda V.V.Stolbovning alohida o'rni bor. Uning darsliklari qayta-qayta nashrdan chiqarilib, o'quv yurtlarida keng qo'llanilib kelinmoqda.

Ularning ta'limotlariga asosan insoniyat taraqqiyotining ilk davridan boshlab to hozirgi kungacha bo'lgan jismoniy tarbiya tarixining rivojlanish yo'llarini o'rganish imkoniyatiga ega bo'lmoqdamiz.

Arxeologik topilmalar, turli ilmiy tadqiqotlarning natijalariga qaraganda insoniyat jamiyati yer kurrasida bundan 3,5—4 million yillar avval paydo bo'lgan. Ov qurollarini yasash, olov yoqish, kiyinish, jismonan baquvvat bo'lishi uchun bolalarni maxsus mashqlar bilan tayyorlash kabi juda ko'p ijtimoiy turmush tajribalariga ega bo'lganlar.

Ma'lumki, ajdodlar madaniyati va ijtimoiy mehnat hamda turmush sharoitlarini ilmiy ravishda asoslab berishda G'arbiy Yevropa (Germaniya, Fransiya, Gretsiya, Italiya va h.k.) olimlari katta hissa qo'shishgan. XIX asr oxiri XX asrning boshlarida odam paydo bo'lishining biologik jarayoni haqidagi nazariyalarni ilgari surgan Byuxer va Gross (Germaniya), Spenser (Angliya), Lesturno (Fransiya) kabilarning mulohazalariga chek qo'yildi. Ularning fikricha, jismoniy tarbiyani inson o'zining hayvon ajdodlaridan sof biologik yo'l bilan meros qilib olgan. Ular hayvonlarning beixtiyor harakatlari bilan insonning ongli faoliyat o'rtasidagi asosiy farqini ko'rishmagan.

O'z davrining ilg'or namoyandalaridan biri, faylasuf va rus marksisti G.V.Plexanov ibtidoiy o'yinlar va jismoniy mashqlar biologik omillardan emas, balki odamlarning mehnat faoliyatidan kelib chiqqanligini ilmiy jihatdan isbotlab bergan. Bolalarning hayotida o'yin mehnatdan oldin paydo bo'lsa ham, umuman jamiyatda u faqat mehnatni, insonlarning ongli faoliyatini aks ettiradi.

Ilk davrlarda odamlar yashash uchun tabiat bilan kurashganlar. Ya'ni turli tabiiy ofatlardan (shamol, qyunlar, sel, sovuqlik, yirtqich hayvonlarning hujumi va h.k.) saqlanish yo'llari, qurol-aslahalar yasash kabi ishlab chiqarish jarayonlarini ixtiro qilganlar. Kishilar uchun kerakli hayotiy malaka va ko'nikmalar jismoniy sifatlar,

malaka va qobiliyatlar ularning bevosita mehnat faoliyati jarayonlarida hosil qilinganligini hozirgi davrda tasavvur etish qiyin emas. Yoshlar barcha mehnat va jismoniy harakat faoliyatlarini katta yoshdagilardan o'rganganligi hamda ularga taqlid qilib rivojlantirganligi tabiiy bir holdir.

Ijtimoiy turmush kechirish, ayniqsa, hayvonlarni ovlash ishlab chiqarish kuchlarining takomillashuviga sabab bo'lgan. Turli mustahkam va o'tkir uchli yengil nayzalarning, so'ngra esa o'q va yoyning paydo bo'lishi ovchilikning takomillasnuviga va ovning rivojlanishiga olib keldi. Buning natijasida ovqat topish uchun sarflanadigan vaqt ancha qisqardi. Natijada, o'troqlashib yashash, bolalarni tarbiyalash imkoniyatlari kengaydi. Bu jihatlar eng qadimgi ajdodlarimiz bo'lgan zardushtlar, o'g'izlar hayotida (Avesto) ham uchraydi.

Xo'jalikni idora qilishning yangi shakllari yuzaga kelishi bilan kishilik jamiyatini uyushtirish holatlari ancha mustahkamlanib bordi. Ona urug'i jamoalari paydo bo'ldi, ularning a'zolari qarindosh-urug'chilik munosabatlari asosida birlashib, mehnat qilib hayot kechira boshladilar. Bu, o'z navbatida, jamoatchilikni yuzaga keltirdi. Shuningdek, asta- sekin madaniyat sohasida ham o'zgarishlar yuzaga keldi. Uy- joy qurish, kiyim-kechak paydo bo'ladi. Tasviriy san'at (qoya toshlariga rasm chizish, yog'och va loydan onalar siymosi va turli xil shakllarni yasash) ijod qilindi. Jamoada qo'shiq, o'yin va raqslar ijro etildi, bayramlar vujudga keldi. Ana shu davrlarda diniy tasavvurlar paydo bo'ldi (ilohiy kuchlarga ishonish, ularga bo'ysunish, qurbonliklar keltirish kabilar). Mehnat bilan bog'liq bo'lgan turli musobaqalar, o'yinlar mustaqil tarbiyaviy ahamiyat kasb etdi va ulardan urug' jamoasining turli yoshdagi guruhlari foydalandi. Mehnatning jins va yoshga qarab bo'linishi amalga oshirildi.

San'atning paydo bo'lishi kishilarning fikr va tasavvurlarini boyitdi, ularning ma'naviy dunyosini takomillashtirdi. O'yin va raqslarda takrorlanadigan mehnat va mudofaa xususiyatidagi harakatlar faqat mehnat emas, balki jismoniy mashqlar sifatida rivoj topdi. Turli xil jismoniy mashqlarning (kurash, otda poyga, nayza uloqtirish, qilichbozlik va h.k.) o'yinlar tarzida vujudga kelishi ibtidoiy jamiyat tarbiyasida tubdan o'zgarishlar yasash uchun turtki bo'ldi. Odamlar o'z- o'zini

hayotga, ayniqsa, mehnat faoliyatiga tayyorlashning yangi omillari va qurollarga ega bo'la boshladi. Sobiq Ittifoqning yetakchi tadqiqotchilaridan biri M.O.Kosven «Ibtidoiy madaniyat tarixi lavhalari»da odamlarning harakat qilishga intilishdagi ba'zi faoliyatlarini e'tirof etadi, ya'ni «Mehnat jarayonidagi charchoq va horg'inliklarni chiqarish maqsadida kechki paytlarda ovchilik va harbiy raqslar mashqlarini bajarganlar», deydi. Bu, o'z navbatida, ov qilish va harbiy yurishlarga tayyorgarlik — mashq (trenirovka) vazifasini bajarganligini ko'rsatadi.

Ta'kidlash lozimki, ijtimoiy turmushda, ayniqsa, bolalarning jismonan baquvvat qilib tarbiyalash, harbiy-mudofaa ishlarida ishtirok etuvchilarning jangovorlik holatlarini takomillashtirishda Yevropa qit'asida mavjud bo'lgan davlatlarning ish tajribasi katta o'rin tutadi. Bunga qadimgi yunonlarning (Gretsiya) jismoniy tarbiya tizimi (sistemi) tarixiy jihatdan e'tiborga molikdir. Chunki bu tizim davrlar o'tishi bilan deyarlik jahonga, shuningdek, sobiq Ittifoqda ham o'z mazmuni va mohiyatiga ega bo'ldi.

Afina tizimi. Afinada quldorlik tizimi o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Eradan avvalgi V—IV asrlarda sinfiy tafovutlar kuchli bo'lgan. Hunarmandchilik, savdo va fan Afinani Gretsiyaning markaziga aylantirdi. Har bir quldor jamiyat ishlarida faol qatnashish imkoniyatlariga ega bo'lgan. Ta'lim va tarbiya tizimida Afina fuqarolarining qatnashish huquqi bo'lgan. Afina tizimi Sparta tizimidan farqli o'laroq harbiy-jismoniy ta'lim bilan birgalikda ko'p tarmoqli targ'ibot ishlarini olib borgan. Afinaliklarning fikricha, inson har tomonlama uyg'un kamol topshi lozim edi. Bunda aqliy, ma'naviy (axloq), estetik va jismoniy tarbiya asosiy vosita bo'lishi talab etilgan. Bunday talab va ehtiyoj bora-bora takomillashtirilib borilgan.

Ta'kidlash joizki, ijtimoiy-mehnat va madaniyat jarayonlari deyarli barcha qit'alarda u yoki bu darajada shakllanib, keyinchalik tobora rivoj topgan. Ilk davrlarda mulkchilik va ijtimoiy tengsizlik bo'lmaganligi ko'p manbalarda izohlanadi. Urug'chilik jamoasi ona urug'i (matriarxat) va ota urug'i (patriarxat)ga bo'lingan. Ularning har bin o'ziga xos ijtimoiy taraqqiyot va jismoniy tarbiya xususiyatlariga ega bo'lganligi tabiiydir.

Matriarxat davrida jismoniy tarbiya. Ona urug' taraqqiy qilgan davrda o'yin uchun maxsus tayyorlangan uskunalar (jundan qilingan to'p, shar, nayzabozlik tayoqlari, uchi to'q- moq nayzalar, o'yinchoq, palaxmon, shoxmon, o'yinchoq yoy, boshi egri hasa, to'qmoq va h.k.) paydo bo'lgan. Yoshlarni gurzi (to'qmoq), nayza, so'yil irg'itishga, yoydan o'q otishga o'rgatish ibtidoiy jismoniy tarbiya yo'nalishlaridan hisoblanib, uning asosiy tarkibiy qismini tashkil etgan.

Hind urug'chiligida kauchuklardan koptoklar, maxsus chana («Toboggan») yasaganlar. Ulardan xo'jalik yumushlari va turli musobaqalarda ham maqsadli foydalanganlar. Aytishlaricha, Kolumb davrida yevropaliklar hindlarning koptoklari ispanlarning (kastiliyalik) koptoklaridan yaxshi ekanligini tan olishgan.

Sharqiy Braziliya xalqlari orasida qiz va yigitlar hayotida kerak bo'lgan epchillik, chaqqonlik chidamlilik, jasurlik va qat'iyatlilik kabi qobiliyatlar hamda sifatlarga ega bo'lishi lozim edi. Baroro va Konella kabi qabilalarda yigitlar ma'lum sinovlardan o'tmagunlaricha uylanishga ruxsat berilmagan.

Sharqiy Afrikadagi ibtidoiy qabilalarda langarcho'p bilan sakrash va yugurib kelib balandlikka sakrash musobaqalari ham o'tkazilgan. Ularni turli bayramlarda namoyish etishgan.

Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida suvda suzish, kanoe va baydarka xilidagi yengil uzunchoq qayiqlarda eshkak eshish ham keng qo'llanilgan.

Shimoliy va Janubiy Amerikada yevropaliklarning istilosiga qadar katta rezina koptok, chavgon va raketkalardan foydalanib o'ynaladigan xokkey tipidagi yozgi va qishki o'yinlar rasm bo'lganligi aniq manbalarda o'z ifodasini topgan.

Patriarxat davrida jismoniy tarbiya. Urug'chilik va qabilachilik davrida ishlab chiqarish jarayonlari yangi bosqichlarga ko'tarildi. Bunda erkaklarning mehnati, yaratuvchilik fikr-mulohazalari oldingi o'rinda turgan. Temir qurollarning paydo bo'lishi, omoch, bolta bilan ishlash, dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi ovning xo'jalik ahamiyatini susaytirdi. Chorva mollarini boqish, qo'lga o'rgatish, xonakilashtirish va dehqonchilik qilishdagi tajribalar jamoada erkaklarning hukmron bo'lishini ta'minladi. Oila katta erkaklar (patriarxat) oilalarga aylana bordi. Yagona nikohlik (**mongamiya**) yuzaga keldi. Urug'lar birlashib qabilalarni

tashkil etadi. Patriarxat taraqqiyotining dastlabki bosqichida qabilalar o'rtasida nizolar, janjallar, ko'pincha bir-biriga qarama- qarshi bo'lgan qabila vakillarining kurashi (yakkama-yakka kurash) bilan hal etilgan. Ba'zi hollarda janjalli masalalar bir- galikda shodiyona mehmondorchiliklar tashkil etish, bir- biriga sovg'alar berish, aka-ukachilik, do'st tutinish va h.k. bilan yakunlangan. Bu, o'z navbatida, qabilalar o'rtasidagi do'stlik munosabatlarining rivojlanishi va mustahkamlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Qabilalar o'rtasida o'tkaziladigan musobaqalar jarayonida jamoa shon-sharafi, o'zaro bir-birini quvvatlash, zaiflarga yordam qilish tushunchalari rivoj topgan.

Avvalgi majmuaviy (kompleks) mashqlar (kurash, mushtlashish, og'irlik ko'tarish, yugurish, sakrash va h.k.) asta- sekin mustaqil tur sifatida o'rganilib, an'analar, marosimlarda namoyish etilgan va musobaqa tarzida tashkil etilib, g'oliblarni olqishlash, taqdirlash kabi odatlar amalga oshirilgan.

Dehqonchilik, chorvachilik va boshqa kasb-hunar bilan shug'ullanuvchilar o'z sohalari bo'yicha turli o'yinlar, mashqlarni ixtiro qila borganlar. Masalan, bug'uchilik bilan shug'ullanuvchilar, bug'uchilar musobaqalarini uyushtirganlar.

Turli qabilachilik holatlari o'zaro jang, nizo va urushlarni keltirib chiqargan. Shu sababdan himoya qal'alari, qurol- yaroqlar yasash kabi yangi faoliyatlar tarkib topib, ular yanada rivojlangan. Natijada, maxsus jangchilarni tayyorlash ishlariga alohida e'tibor qaratiladi. Jangchilarning jismoniy tayyorgarligida boshqa qabila va elatlarni bosib olish, ezish, ko'pchilikni hukmron ozchilikka bo'ysundirish uchun foy- dalanishni ko'zda tutadigan jismoniy tarbiyaning yangi tizimi namunalari tug'ila boshladi. Bunday jarayonlar esa quldorlik tuzumini vujudga keltirdi.

Quldorlikning dastlabki davrida qabilachilik munosabat- larining xalq hokimligi an'anasi saqlanib, qabila zodagonlari hokimiyatini cheklab tuigan. Lekin qabilalar o'rtasida to'qnashuvlar jiddiy harbiy xususiyatlarga ega bo'lgan. Ularning asosiy sababi boylik orttirish va o'z hukmronligini o'rnatishdan iborat bo'lgan. Harbiy dohiylar rahbarligida maxsus posbonlar (drujina) paydo bo'lgan. Dohiylar ko'pin- cha qabilalarning yo'l boshchisi ham hisoblangan. Xalq ken- gashlari yuzaga kela boshlagan. Ularning vazifalari jamoaning barcha a'zolarini himoya

qilishdan iborat bo'lgan. Ovul (qishloq) istehkomlari (kazarma) paydo bo'lib, chet el pos- bonlari hujumidan harbiy mudofaa qilish madaniyati rivoj- lanadi.

Eramizdan avvalgi XII—IX asrlarda qadimgi Yunonis- tonda (Gretsiya) oddiy zodagonlarning yugurish, kurashish, mushtlashish (boks), nayza va lappak (disk) uloqtirish, ka- mondan o'q otish, g'ildirakli aravalarda ot poygasi kabi o'yin musobaqalarini aks ettiruvchi chizmalar, tasvirlar, haykallar, yodgorliidar, arxeologik qazilmalarda topilgan. Shuningdek, ularning mazmuni, shakllari va mohiyatlari Gomer to- monidan uning «Iliada» va «Odisseya» asarlarida o'z ifodasini topgan. Ibtidoiy jamoaning yemirilishi va quldorlik tuzumi- ning shakllanishi qadimiy Germaniya, Okeaniya, hindu qabi- lalari (astek, ink, mayya) va boshqa joylarda ham sodir bo'lib, ularda ham o'ziga xos jismoniy mashqlar va o'yinlarning rivojlanishiga olib kelgan. Masalan, mayya qabi- lasida kauchukdan yasalgan koptok bilan jamoa bo'lib bas- ketbolga juda o'xshab ketadigan o'yin o'ynash an'anaga ay- langan. Ya'ni uning shakli va mazmuni hozir mashhur bo'lgan sport o'yiniga asos solgan bo'lishi mumkin. Qadimgi Peru mamlakatida jismoniy mashqlar yoshlardan iborat harbiy qismlarni tayyorlashda eng muhim vosita sifatida xizmat qilgan.

Qadimgi dunyoda jismoniy tarbiya

Qadimgi Sharq davlatlarida jismoniy tarbiya

Eng awalo shuni ta'kidlash lozimki, xususiy mulk- chilikning rivojlanishi, ishlab chiqarishning taraqqiy etishi va ilk davlatlarning paydo bo'lishini tarixchilar eramizdan avvalgi IV—III asrlarda boshlagan deb ko'rsatadilar. Bu davrlarda yirik davlatlar asosan qadimgi Sharqda, Gretsiya va Rimda bunyod etildi.

Qadimgi Sharq hududidagi Hindiston, Xitoy, Misr, Eron, Bobil (Vavilon), Assuriya kabi davlatlardagi jismoniy tarbiya vositalarining xijgja-xilligi haqida haykallar qurilish yodgorliklaridagi devony suratlar, turli madaniy ashyolar, qo'lyozmalar guvohlik beradi.

Jismoniy madaniyatning ilk izlari, namunalari, O'rta yer dengizi atrofida, eradan avvalgi IV asrlarda vujudga kelgan davlatlarda (Mesopotamiya) ko'proq uchraydi. Jismoniy mashqlarning mazmuni va shakllari harbiy faoliyatlarda o'z ifodasini

topgan. Bunda, asosan, meiganlik (kamon-yoy), bel ushlashib kurashish, mushtlashish, g'ildirakli aravalarda poyga qilish san'ati va meiganlik kabi faoliyatlar muhim o'rinni egallaydi.

Tarixchilar, tadqiqotchilarning e'tirof etishicha, greklar Olimpiya bayramlarini o'z xudosi Zevsga bag'ishlab o'tkaz- gan bo'lsalar, parfiyenlar, skiflar, eroniylar, rimliklar, arablar o'z o'yin va an'analarini messopotamiyaliklardan o'rgan- ganlar.

Hindlar va eroniylar hayotida ham turli tuman jismoniy mashqlar va o'yinlar vujudga kelgan. Ular tarkibida otda (tuyada, xachir va h.k.) yurish va ov qilish, qilichbozlik, aravachalarda poyga, kamondan o'q otish, to'plar va tayoqlar bilan o'ynash keng rivojlangan.

Qadimgi Eronda maxsus tashkil qilingan maktablarda zodagon yoshlarni tarbiyalash tizimi mavjud bo'lgan. Bunda yuqorida tilga olingan mashqlarni (nayza sanchish, qilich ishlatish, otdan ag'darish) o'igatish dastur asosida olib boril- gan.

Qadimgi Misrda harbiy aslzodalarni harbiy-jismoniy ji- hatdan maxsus tayyorlash uchun kurash, qilchbozlik, ka-' mondan o'q otish, nayza uloqtirish kabi mashqlardan foy- dalanishgan. Buni eramizdan avvalgi XVIII—XII asrlarda Beni Gossan degan joydagi fir'avnlr qabristonidan topilgan yodgorliklarda tasvirlangan 400dan ortiq jismoniy mashqlar va o'yinlarni asoslab beradi.

Misr davlatida dinlarning ko'pligi tufayli ularning xu- dalariga hamda urf- odatlariga bag'ishlangan ko'pgina bay- ramlar, an'anaviy xalq musobaqalari o'yinlar va raqslar bilan birga qo'shib olib borilgan. Keyinchalik ulardan ko'proq ideologik (g'oyaviy) maqsadda foydalanilgan.

Hukmron doiralar xalq o'yinlari va jismoniy mashqlardan o'z kamoloti va manfaatlari yo'lida foydalanganlar.

Qadimgi Sharq davlatlarida quldorlik tuzumi davrida ozod dehqonlar, kasb- hunar egalari, savdo-tijorat xodimlari orasida rasm bo'lgan xalq jismoniy tarbiyasi shakllari va xalq mashqlarining turlari quldorlar tomonidan o'z obro'yi hamda hukmronligini kuchaytirish maqsadida o'zlashtirilgan va ulardan keng foydalanilgan.

Qadimgi Yunonistonda jismoniy tarbiya.

Olimpiya bayramlari

Qadimgi Yunon davlatining tarkib topishi va rivojlanishi eradan avvalgi III—II ming yilliklarni o'z ichiga oladi. Yunoniston tarixining Gomer davri deb eradan avvalgi XII— IX asrlar tilga olinadi.

Gomerning «Iliada» va «Odissey» poemalarida o'sha davrdagi yunon hayotining yorqin manzaralari aks ettiriladi. Qahramonlar sifatida zodagon jangchilar timsoli chizilib, ularni oddiy xalqdan ajratuvchi jismoniy sifatlari va fazilatlarini talqin etiladi. Gomer poemalarining qahramonlari halok bo'lgan qahramonlar yoki qabila hayotidagi biror muhim vo-

qea sharafiga bag'ishlab tashkil etiladigan musobaqalar va o'yinlarda o'zlarining jismoniy fazilatlarini namoyish etganlar. Bunda yugurish, nayza va lappak uloqtirish, sakrash, kurash, mushtlashish kabi mashqlar orqali musobaqalashganlar.

«Odissey» poemasida «atlet» (shug'ullanuvchi) so'zi o'sha vaqtda «olijanob qahramon», «aslzoda» (zodagon) tushunchalari bilan bog'langan. Ya'ni xalq ichidagi «chaqqon odam» tushunchasiga qarama-qarshi qilib qo'yilgan.

Shu sababdan, oddiy kishilar zodagon jangchilarning o'yinlarida ishtirok etmagan, faqat tomoshabin sifatida o'tirishgan.

Bo'lajak jangchilar tayyorlash maqsadida mamlakatning yirik shaharlarida maxsus tarbiya tizimi vujudga keladi. Ular tarixda Sparta va Afina tizimi (sistema) nomi bilan o'rganildi.

Sparta tizimi. Eran avvalgi IX asrda Sparta shahri vujudga kelib, uning aholisini 9 mingga yaqin quldorlar oilasi, shuningdek, 30 ming hunarmandlar, savdogarlar va yer egalari, 200 ming qit'at tashkil etgan.

Quldorlar (spaitiatlar) qullardan saqlanish va o'zlarini himoya qilishga tayyorlanish maqsadida o'ta qattiq tarbiyaviy tizimdan foydalangan. Bolalar 7 yoshgacha oilada tarbiyalangan. Bu davrda ularni qorong'udan qorqmaslik, yig'lamaqlik, ovqat tanlamaslikka o'rgatganlar va chiniqtirishga katta ahamiyat berganlar. 7 yoshdan 18 yoshgacha bolalar va o'smirlar davlat tizimidagi tarbiya

muassasalarida asosan jismoniy tarbiya bilan shug'ullanganlar. Ularni sovuq va och-likka bardosh berish, chaqqonlik va og'riqlaiga chidash kabi faoliyatlaiga o'igatib, chiniqtirganlar. Yoshlarni nayza va lappak uloqtirish, yugurish, sakrash, kurash va haibiy o'yinlar, yowoyi hayvonlarni ovlashga o'igatganlar.

Jam (xor) bo'lib qo'shiq aytish, musiqa chalish, raqs kabi sohalarga ham ko'p vaqt ajratilgan. Davlat tomonidan belgilangan rahbarlar (pedanomlar) yosh spaitiatlarni mardlik, jasorat, qullaiga nisbatan nafrat ruhida tarbiyalaganlar. Shu maqsadda kechalari qullarga qarshi hujumlar, bosqinlar uyushtirganlar. Shubhali qullarni o'ldirishgan. 18-20 yoshli tarbiyalanuvchilar efeblar (zobitlar) qatoriga qabul qilinib, ular jismoniy va harbiy tayyoigarlikni o'taganlar. Keyinchalik esa ularni harbiy darajalaiga ajratib, qariguncha harbiy xizmatda ■ ushlab turishgan.

Sparta tizimida qullarni jismoniy tarbiyasiga ham katta e'tibor qaratilgan. Sog'lom bolalarni dunyoga keltirib, ularni sog'lom qilib o'stirish uchun oilalar ham o'ta sog'lom bo'lishi ko'zda tutilgan. Shu sababli ham qiz bolalarni yugurish, kurash, nayza va lappak uloqtirish kabi mashqlar bilan muntazam ravishda shug'ullantirishgan. Sparta xotin-qizlari ko'proq qullarni saqlashda xizmat qilganlar.

Sparta davlati tarbiya tizimini va harbiy sohadagi eng kuchli qismi Gretsiyada tashkil etildi. Ular uzoq yillar rvJ davomida yengilmas deb nom qozondi. Sparta atletikachilari C[^] ko'pgina olimpiya, pif va boshqa o'yinlarda qatnashib, g'alabalarni qo'lga kiritgan.

Afinada bola yetti yoshgacha oilada, qullar nazorati Γ) ostida tarbiyalangan. Bu yoshda ko'proq o'yinlarga e'tibor ^ berilgan. Keyin o'g'il bolalarni maktabga yuborishgan. Qiz bolalar esa uyda tarbiyalangan. 7 yoshdan 15 yoshgacha bo'lganlar davlat maktabi yoki shaxsiy maktablarda ta'lim olishgan. Ular musiqa va gimnastika maktablari deyilgan. Ya'ni musiqa mashg'ulotlarida musiqa, raqs, o'qish-yozish bilan, gimnastika mashg'ulotlarida esa yalang'och holda kurash (palestra) bilan shug'ullanganlar. 12-16 yoshdan boshlab birinchi o'ringa gimnastika mashg'ulotlari qo'yilgan.

16 yoshga to'lganda¹ ceyin yaxshi ta'minlangan ota- onalar o'z farzandlarini gimnasiylarga berishgan. Afinada davlat hisobida uch xil gimnasiy, ya'ni: akademiya, litsey va kinosoig mavjud bo'lgan. Bu o'quv yurtlarida yoshlar jismoniy tarbiya bilan bir qatorda siyosatshunoslik, falsafa va adabiyot fanlari bo'yicha ham ta'lim olgan.

Afinada 18 yoshli yigitlar davlat harbiy tashkilotiga — (efeb) jalb etilgan. Ular ikki yil davomida harbiy xizmatni o'tagan. Ular (efeblar) birinchi yili, jismoniy tarbiya va har-

O'zbekistoiDavlat jismoniy tarbiya lostituti Ahborol Resurs Maricazi
biy tayyorgarlikdan o'tishgan. Ikkinchi yili esa qalqon va nayza bilan qurollanib, davlat chegarasini qo'riqlaganlar.

Sekin-asta jismoniy tarbiyaning pedagogik va ilmiy nazariyasi paydo bo'la boshladi. Qadimgi faylasuf olimlar — Platon, Aristotel va boshqalarning asarlarida tarbiya ta'lim tizimidagi jismoniy tarbiyaga yuksak baho berildi.

Platon (eradan awalgi 427—347 y.y.) Afina zodagonlari vakili, faylasuf-idealist (g'oyachi) insonning ma'naviy va jismoniy sifatlari haqidagi nazariyaning asoschisidir. U Sparta tizimiga moyillik bildirib, harbiy-jismoniy tarbiyani aqliy tarbiya va ta'lim bilan qo'shib olib borishni ko'zda tutdi. Platon o'zining (davlat) asarida shunday degan: «Yaxshi gimnastika ham oddiy bo'ladi, lekin eng awalo, harbiy gimnastika bo'lishi lozim».

Aristotel (eramizdan awalgi 384-322 y.y.). Yirik olim va faylasuf, Platonning o'quvchisi va Aleksandr Makedonskiy- ning ustozidir. Uning ta'limoti dialektika sohasida yuksak baholanadi. Chunki u shakl va mazmun birligi haqidagi g'oyani olg'a suradi. Shu bilan birga borliqning rivojlanishini isbotlaydi. Insonning ruhi va tanasi ajramlas holda bog'liq ekanligini tushuntirib beradi. Jismoniy tarbiyaning aqliy tarbiya bilan hamohangligini ta'kidlaydi.

Aristotel o'g'il bolalarni jismoniy jihatdan mustahkam qilib tarbiyalash tarafdori bo'lgan. U Platondan farqli o'laroq tarbiyada ko'proq ta'lim-tarbiyaga o'rin berishni, gimnastika mashqlari hajmini kamaytirishni taklif etadi. Chunki gimnastikada

ko'proq harbiy jismoniy tarbiya va ta'lim ko'zda tutilgan va u bolalar uchun juda murakkab jarayon, deb hisoblaydi. %

Demokrit (eramizdan avvalgi 460-370 y.y.). Jismoniy mashqlar insonning shakllanishida muhim o'rin tutadi, ya'ni tabiiy holatni rivojlantirishda ustunroqdir, deb ta'lim beradi.

Sokrat (eramizdan avvalgi 469-399 y.y.) aytishicha, mustahkam sog'liq ko'pgina illatlardan saqlashga kafolatdir. Qadimgi grek shifokori Gippokrat (eramizdan avvalgi 460- 375 y.y.) ta'biri va ta'limi bo'yicha, jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish turli xil kasalliklarni oldini olish (profilaktika) va davolashda muhim ahamiyatga egadir.

Qadimgi greklarda jismoniy tarbiya asosan gimnastika va agonistika (maxsus)dan iborat bo'lgan. Gimnastika umumiy' jismoniy tarbiyada qo'llanilgan. Agonistika tizimida esa maxsus tayyogarlik va boshqa musobaqalarda qatnashish ko'zda tutilgan.

Gimnastika maxsus tizim sifatida palestrika (kurash), orxestrika (raqs) va o'ynlarni o'z ichiga olgan. O'z navbatida palestrika pentatlon (besh kurash: yugurish, uzunlikka sakrash, nayza va lappak uloqtirish, kurashdan iborat bo'lgan. Shuningdek, unga pankration (kurash va mushtlashish - aralash), suzish, mushtlashish, otda yurish, kamondan o'q otish va boshqalar mashqlar ham kiritilgan.

Orxestrika asosan musiqa jo'rligidagi raqslardan tashkil topgan. O'yinlar esa tayoqlar, g'ildiraklar, chavgon, shar, to'plar bilan gimnastika qilishdan iborat bo'lgan.

Yuqorida ta'kidlangan turlardan Olimpiya bayramlarida (agonlarda) ko'proq foydalanilgan.

Olimpiya bayramlari va boshqa gimnastika o'yinlari (agonlar). Qadimgi Gretsiyaning shon-shuhratini ko'tarishda Olimpiya va gimnastika o'yinlari (agonlar) o'zni alohida ajralib turadi.

Qadimgi Olimpiya o'yinlari Alfey daryosi vodiysining Peloponniyes yarim orolida joylashgan Elida shahrining Olimpiya qishlog'ida o'tkazib kelingan. Odatga

ko'ra, hozirgi davrda Olimpiya mash'alasi Kronos tog'i etagidagi (Olymp tog'ida emas) Olimpiyadan olinadi va Olimpiya o'yinlari o'tkaziladigan shaharlarga yetkaziladi.

Olimpiya — olimpizmning yaratilishi markazidir. Eradan avvalgi uch minginchi yillar davrida odamlar bu joylaiga ko'chib kelib o'rtnashgan va zich joylashgan.

Gomerning «Iliada» poemasi tasvirlanishicha, Troya umshida halok bo'lgan Patrokl xotirasiga bag'ishlanib, uning do'sti Axill aravalar qo'shilgan otlar poygasi, mushtlashish, kurash, yugurish, kamondan o'q otish, nayza va disk uloqtirish bo'yicha tadbir (musobaqa) o'tkazgan. Shu tariqa Olimpiya qishlog'i asta-sekin muhim madaniy tadbirlar o'tkazish markaziga aylangan. Avvalo, bu yerda Gera xudosi bag'ishlangan bir koshona keyinchalik esa, ya'ni eramizdan avvalgi VII asrning ikkinchi yarmigacha Yer onasiga bag'ishlab katta ibodatxona qurildi. 200 yildan keyin, ya'ni greklarning Olimpiya qishlog'idan eronlar ustidan g'alaba qozonishiga bag'ishlab Zevs xudosi sharafiga katta namoyish markazi qurilgan. Bu joyda Elida davlati oliy kengashi binosi joylashgan bo'ladi. Olimpiyada juda ko'p ibodatxonalar, ularda son-sanoqsiz haykallar mavjud bo'lib, ular turli xudolar, afsonaviy qahramonlar, Olimpiya o'yinlari chempionlari, podshohlar, sarkardalar sha'niga bag'ishlangan.

Bu joyda boshqa turli xil madaniy, qurilish maskanlari qatorida sport inshootlari majmuasi (kompleks) ham joylashtirilgan. Bunda stadion, ot chopar (ippodrom), gimnastika va palestra (kurash) joylari mavjud edi. Ba'zi manbalarning guvohlik berishicha, Olimpiya o'yinlarining ilk bor tashkil etilishi greklarining bosh xudosi Zevsning o'z otasi Kronos sha'niga bag'ishlab katta an'anaviy bayramlar o'tkazishi bilan bog'liq bo'lib, ular Olimpiya (joy) o'yinlari deb atalgan.

Boshqa rivoyatlaiga ko'ra esa tashkil etilgan o'yinlar afsonaviy qahramon Gerakl sha'niga, ya'ni kuch, mardlik, jasorat, harbiy shuhrat ramziga bag'ishlangan. Aniqrog'i, Elida podshosi Avdiy ustidan qozongan g'alabasi sharafiga Gerakl o'yinlari tashkil etilgan. U o'yinlarni o'tkazish uchun masofalarni (distansiya-stadiya) o'z oyoq izlari bilan o'lchab bergan. Olti yuz oyoq izi bir masofa (stadiya),

ya'ni 192 m. 27 sm.ni tashkil etgan. Awallar o'yindagi g'oliblarni ana shu tur bilan belgilagan. Gerakl pankration (kurash va mushtlashishning aralashmasi) musobaqasida qatnashib g'olib chiqadi. Keyinchalik o'tkazilgan o'yinlardagi g'oliblarga «Ikkinchi Gerakl» unvonini berish odatga aylantirilgan.

Xullas, o'yinlar urish qahramonlari, podshohlarni yengan jasur va botir sarkardalar sha'niga bag'ishlab o'tkazilgan.

Olimpiya o'yinining ilk boshlanishi eradan awalgi 776- yilga to'g'ri keladi. Bu davrda faqat erkin holda tug'ilgan

greklargina Olimpiya o'yinlarida qatnashgan. Qullar, ayollar va chet elliklar o'yinlarda qatnashish huquqiga ega bo'lmagan. O'yinlar har to'rt yilda bir marotaba tashkil etilgan. Dastlabki o'yinlarda faqat yugurishlar asosiy dastur hisoblangan. Keyingi o'yinlarning dasturlariga besh kurash (pentatlon): yugurish, uzunlikka sakrash, nayza va lappak uloqtirish, kurash kiritilgan. Shuningdek, mushtlashish, pankration (mushtlashish va kurash), otda yurish, aravalarda poyga kabi turlari bo'yicha ham musobaqalar tashkil etilgan. 37-Olimpiya o'yinlaridan boshlab (eradan awalgi 632 y.) o'yinlarda bolalar ham ishtirok etishgan. O'yinlar awallari bir kun davomida, keyinchalik besh kunda o'tkazib borilgan. O'yinlar tantanali ravishda qiziqarli tarzda ochilgan.

Qadimgi greklarning Olimpiya o'yinlari uzluksiz 1160 yil davom etgan. Ellada aholisi o'zining Olimpiya o'yinlarida 290 marta yig'ilgan. Eng oxirgi o'yin Yangi eraning 393 y.ga to'g'ri keladi. Bir yildan keyin esa Rim Imperatori Feodosey- 1 xristianlikning keng yoyilishi tufayli Olimpiya o'yinlarini o'tkazishni taqiqlab qo'ydi. 32 yil o'tgach esa Feodosey-II barcha tuiga kiruvchi yodgorliklar, Olimpiyadagi muqaddas joylarni buzishga farmon berdi va ularni yakson qildi. Qolganlari esa katta suv toshqinlari (sel) va yer qimirlashlari natijasida vayron bo'ldi. Natijada, marosimlar va Olimpiya o'yinlar nomi butunlay unitildi.

Qadimgi Yunonistonda Olimpiya bayramlari (o'yinlari) kabi turli xil boshqa bayramlar ham o'tkazish odat bo'lgan. Ulardan diqqatga sazovor bo'lganlari — Pif o'yinlari — Ap- polonga bag'ishlanib, Delfi shahrining atroflarida o'tkazilgan. Bunda musiqa, raqslar bilan birgalikda gimnastika o'yinlari ham o'tkazilgan.

G'oliblar lavr shohlaridan yasalgan chambar bilan taqdirlangan. Shuningdek, Nemey, Panafina o'yinlari ham muntazam ravishda o'tkazilgan. Bularda ham musiqa gimnastika va boshqa o'yinlar dasturning asosiy mazmunini tashkil etgan.

Eradan awalgi IV asrdan boshlab yunonistondagi quldorlik tuzumi barham topa boshladi. Bu, o'z navbatida, umum- madaniyat va xususan jismoniy madaniyatning o'sishiga salbiy ta'sir ko'rsata boshladi. Awal Makedoniya, keyinchalik esa rimliklarning hukmronligi ostida Yunoniston mustamlakachilik zulmini boshidan kechirdi. O'tkazilayotgan o'yinlarda yunonlarga mansub bo'lmagan fuqarolar, professional sportchilar (mushtlashish, kurash, besh kurash va h.k.) qatnashishi odatga aylanadi. Lekin xristian dinining kengayishi va rivojlanishi boshqa xudolar sha'niga bag'ishlab o'tkazib kelinayotgan bayramlarga barham berdi. Shular qatorida Olimpiya bayfamlarini o'tkazish ham to'xtab qoldi.

Qadimgi Rimda jismoniy tarbiya

Rim davlatining vujudga kelishi eradan awalgi 754-yilga to'g'ri keladi. O'zining dastlabki 3 asri (eradan awalgi VIII— VI), shohlar davri mobaynida Rim jamiyati urug'chilik tuzumi va patriarxal quldorlik munosabatlarning rivojlanish bosqichini o'tagan.

Rim podsholari davrida turh xil marosimlar suvoriylar, labirintlar (chalkash yo'li) da musobaqa o'tkazishgan, ular «troyan o'yinlari» deb tarixda tilga olinadi. Bu o'yinlar asosan rimlik patrisiylar zodagonlar uchun ahamiyatli bo'lgan. Qo'sh g'ildirakli aravada poyga, turh xil harbiy raqslar, nayza uloq-tirish, kurash va boshqa mashqlar ham keng tarqalgan. Bu quldorlik jamiyati tuzumining harbiy-jismoniy faoliyatida muhim o'rin egallagan. Shu sababdan ham, jismoniy tarbiya tizimi quldorlar harbiy qudratini mustahkamlash vazifasini o'tagan.

Rim respublika sifatida mavjud bo'lib, haibiy-siyosiy tizim tarkib topgan. Shu tufayli hokimiyat harbiy xizmat faoliyatidagi kishilar qo'lida bo'lgan. Har bir fuqaro harbiy xizmatni o'tashi - majburiy ravishda o'zini haibiylik faoliyatiga tayyorlashi zarur edi. Shuning uchun maxsus tarbiya muassasalari tashkil etilgan. Bu yerdagi tarbiya tizimining qadimgi Yunonistondagidan farqi shuki, u uyda beriladigan tarbiya xususiyatlariga mos kelgan. Rimlik yigitlar harbiy xizmatga

birmuncha ilgari - oilada, o'z tengdoshlari orasida tayyorlangan. Jismoniy mashqlar va o'yinlar bunda asosiy vosita sifatida xizmat qilgan. Yigitlar 16—17 yil harbiy xizmatda bo'lishgan. Bu davrda uzoq yurishlar va harbiy- jismoniy tayyorgarlik ishlarini bajarishlar. • Bu tartib eradan avvalgi II asrgacha davom etib, Mariya islohoti bilan professional harbiylikka asoslangan davrgacha saqlanib qolgan.

Jismoniy mashqlar, o'yinlar, turli musobaqalar qadimgi rimliklarning hayotiga singib ketgan. To'p bilan o'ynaladigan har xil o'yinlar ommalashgan. Ular patrisiy (aslzodalar) orasida, shuningdek, plebeylar orasida keng tarqalgan edi.

Eramizdan avvalgi VI va III asrlarda sirk tomoshalari rivojlanib, maxsus inshootlar paydo bo'lgan. Aslzodalar uchun eng qulay va ommaviy sirk o'yinlari asosiy jismoniy tarbiya vositasi va tizimini tashkil etgan. Chunki sirkda turli xil attraksionlar, kulgili hajviy va murakkab jismoniy mashqlar namoyish etilgan.

Eradan avvalgi VI asrdan boshlab har 10 yilda bir marotaba o'tkaziladigan yirik musobaqalar an'anaga aylangan. Uning dashtidagi qo'sh g'ildirakli aravada poyga eng qiziqarli o'yin bo'lgan. Bunda kurash, yugurish, mushtlashish kabi turlar ham o'rin egallagan.

Qadimgi Yunoniston va Rimning o'zaro aloqalari tufayli Rimga jismoniy tarbiya vositalari ham kirib kelgan. Eramizdan avvalgi II asrda ba'zi rimlik faollar yunonlarning jismoniy tarbiya tizimidagi turlar va usullarni o'zlariga tatbiq etishga harakat qildilar. Eramizdan oldingi 80-yillarda Yunoniston Rim tomonidan bosib olingach, elchi Sulla Unon Olimpiya o'yinlarini Rimga ko'chirishga urindi. Uning buyrog'iga binoan 175-Olimpiya o'yinlari Rimda o'tkazilishi kerak edi. Lekin bu holat rimliklar tomonidan ma'qullanmadi. Shu sababdan, eradan oldingi 76-yildagi o'yinlar eski joyi — Olimpiyada tashkil etilgan.

Rimda eski o'yinlarning qismlari turli bayramlarda takrorlangan. Shu bilan birga yangi o'yinlar vujudga kelib, ular keng tomoshabinlarni o'ziga jalb etgan.

Eradan avvalgi II asrda vujudga kelgan yangi o'yinlardan diqqatga sazovori gladiatorlar jangi bo'lib, keyinchalik u Rim tomoshalarining asosiy qismiga aylandi. Bunda awallari sirk o'yinlarida qilichbozlik san'atini yaxshi egallagan

qullardan foydalanganlar. Eramizdan avvalgi I asrda Rimda gladiatorlar tayyorlovchi maxsus maktablar tashkil etilgan. Ular davlatga yoki shaxsiy kishilaiga mansub bo'lgan. Maktablaiga gunoh- kor bo'lgan va hukm qilingan qullar tanlab ohngan. Eng katta maktab Kanuyeda bo'lib, o'z vaqtida bu yerda Spartak ham ta'lim olgan. Ularga asosan qilichbozlik san'ati o'lga- tilgan va sirklarda namoyish etilgan. Qilichbozlik jangida (sirk o'yini) omon qolgan gladiatorlar yana o'z maktablari va instruktorlariga qaytarilgan.

Eradan avvalgi I asr oxiri va yangi eraning boshida Rimda imperatorlik vujudga keldi. Bunda harbiy quldorlik hukmronligi o'rnatildi. Zodagonlar yengil kiyimda Hiq suv- larda cho'milish, uqalash (massaj) qabul qilish, yengil gimnastika bilan mashg'ul bo'lganlar. Yoshlar aravalarda yurish, qilichbozlik bilan shug'ullanib, «Yuventlar» (yoshlar) tash- kilotini tuzishadi. Yirik tomosha o'yinlarini sirklar, amfiteatrlarda tashkil qiliuvchilar gladiatorlarning yirtqich hayvonlar: yo'lbars, qoplon va h.k. bilan olishuvini uyushtirganlar.

IV asrda Rimda xristian dini davlat tomonidan quwat- landi. Cherkov ta'siri asta-sekin davlat va jamoa hayotining barcha sohalarini qamrab oldi. Shu sababli Rim an'analari inqirozga uchray boshladi. Cherkov tizimi gladiatorlarning qonli janglari, sirk tomoshalariga qarshi chiqdi. Bunday to- moshalar 404-yilda butunlay taqiqlandi. Lekin xalq to- moshalarni o'tkazilishini talab qildi. Shunga asosan sirklarda aravada yurish, o'yinlar, professional kurash hamda musht- lashish (boks) bo'yicha tomoshalar o'tkazildi. Ularda to- moshabinlar ham ishtirok etishi odatga aylandi.

Eramizdan avvalgi 74—71-yillarda qullar ahvolining ni- hoyatda yomonlashuvi Spartak rahbarligidagi qo'zg'olonga sabab bo'lgandi. Spartak kuchli, jasur odam bo'lib, u qurol- larni ustalik bilan ishlatardi. Shuning uchun ham XX asr- ning 20-yillaridan boshlab uning xotirasi uchun o'tkazi- ladigan jahon ishchi va mehnatkashlarining musobaqalari spartakiada deb ataladi, shuningdek, «Spartak» sport tash- kiloti ham dunyoga mashhur. Qadimgi Rimda jismoniy mashqlarning jismoniy rivojla- • nish va jamiyat uchun afzalliklari haqida ko'p fikrlar bildiril-

gan. Shoir Yuvenal she'rlarida ilk bor «Sog' tanda sog' aql» shiori jarangladi va u jahon xalqlarining shioriga aylandi.

Qullarni shafqatsiz ezish, ularning tinimsiz qo'zg'olonlari, haibiy tashkilotlarning susayishi qadimgi davlatlarning yemirilishiga, shu asosda jismoniy taibiyaning kuchsizlanishiga sabab bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, ibtidoiy jamoa tuzumida vujudga kelgan jismoniy tarbiya urug'chilik va qabilachilikning takomillashuviga yordam beidi. Ov bilan bog'liq va turli xil boshqa marosimlar o'yinlarni tashkil etishga asos soldi. Bunday jarayonlar Sharq, Yevropa mamlakatlarida o'z ifodasini topib, qadimgi Yunoniston, Rim va boshqa davlatlarning paydo bo'lishida o'ziga xos xizmat vazifasini o'tagan.

Quldorlik tuzumi Yunoniston, Rim va boshqa davlatlarda rivoj topib, davlatchilik tizimi yuzaga kelgan. Zodagonlar, oddiy xalq o'zlariga xos o'yinlar, bayramlar uyushtiigan. Tarixda Olimpiya bayramlarini tashkil qilish, unda chaqqonlik, tezlik, kuchlilik va chidamlilik sifatlarini sinash amalga oshirildi. Qullarni gladiatorlikka tayyorlash ishlari kuchaydi va maxsus maktablar tashkil etildi. Xristian dinining paydo bo'lishi Yunoniston, Rim hamda boshqa davlatlarda Olimpiya bayramlari, sirk tomoshalarida «jang-o'yin»ni taqiqladi.